

KRISTINA RUTKOVSKA

Švč. Mergelės Marijos kulto atspindžiai Konstantino Sirvydo *Punktuose sakymų*

ANOTACIJA. Straipsnyje siekiama atskleisti Konstantino Sirvydo *Punktuose sakymų* kuriamą Švč. Mergelės Marijos paveikslą ir autoriaus religines pažiūras, susijusias su Marijos kultu. Pateikiama lyginamoji medžiaga atskleidžia šio kulto sąsajas su ano laikotarpio pamaldumu Marijai ir jėzuitų sielovados siekais.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Marijos kultas; postilografija; jėzuitai; Sirvydas.

Straipsnio tikslas – atskleisti Marijos paveikslą Konstantino Sirvydo pamoksluose, išleistuose Vilniuje XVII a. pirmoje pusėje. Tyrimas grindžiamas Švč. Mergelės Marijos įvardijimo ir apibūdinimo šiuose tekstuose analize. Trumpai apžvelgtas bendrasis pamaldumo Marijai kontekstas pradedant nuo Viduramžių ir baigiant Sirvydo gyvenamąją epochą padeda geriau suvokti pamokslininko religines pažiūras ir jų ryšius su jėzuitų pripažintu ir plačiai skleistu Marijos kultu, taip pat prabilti apie jo asmeninį indėlį į šio kulto plėtrą.

Sirvydo pamokslai šiuo aspektu dar nebuvo tirti, todėl ieškota rakto, kuris padėtų atskleisti lietuvių pamokslininko religinių inspiracijų ir skelbtų moralinių vertybių spektrą. Atliekant tyrimą paaiškėjo, kad geriau suvokti Sirvydo tekstų simboliką galima tik nagrinėjant platesnį jų gyvavimo kontekstą. Imtis konteksto skatina ir Sirvydo postilės stiliaus ypatumai bei parengimo būdas: santraukų forma parašyti pamokslai nepateikia išsamių samprotavimų ar plačios skelbiamų teiginių analizės. Todėl rekonstruojant Marijos paveikslą

Sirvydo pamoksluose teko atidžiau išsižiūrėti į autoriaus pasitelkiamas argumentų grandines. Kiekvieno pamokslu pradžioje Sirvydas pateikia tezę ir toliau ją nuosekliai plėtoja smulkesnėse teksto dalyse – punktuose ir papunkčiuose. Kartais prie pradžioje keliais štrichais nubrėžto paveikslu grįžtama tolesniuose pamoksluose ar jų pastraipose. Tad darbe buvo pasirinktas principas panagrinėti Marijos paveikslą siauresniu ir platesniu aspektu, remiantis mikroteksto ir makroteksto analize.

Siekiant nustatyti subjektyvias autoriaus šio paveikslu interpretacijas, kalbinę Marijai priskiriamų ypatybių raišką, pasitelkti ir kognityvinės lingvistikos metodai. Nagrinėjamas tekstas yra religinio pobūdžio, todėl mėginta perskaityti jame slypinčius gausius religinius simbolius, atkreiptas dėmesys ir į Sirvydo tekstų sąsajas su evangelijų tekstais ir Šventojo Rašto citatomis, kuriomis pamokslininkas siekė sustiprinti savo teiginius¹, buvo mėginama perskaityti tiriamuose tekstuose slypinčius gausius religinius simbolius. Analizė padėjo suvokti, kad vieni iš jų yra įkvėpti Šventojo Rašto, kiti – paties autoriaus apmąstymų.

MARIJINIO KULTO IŠTAKOS IR TYRIMO ASPEKTAI

Istorikų ir teologų teigimu, pagarba ir pamaldumas Švč. Mergelei Marijai tapo vienu iš kertinių krikščioniškosios tapatybės akmenų. Lietuvoje Švč. Mergelės Marijos kultu užuomazgų aptinkama nuo pat tų laikų, kai lietuvių žemėse pasirodė pirmieji krikščionys. Instituciniai šio kulto pamatai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškojoje dalyje buvo pakloti drauge su Romos Katalikų Bažnyčios organizacijos kūrimu, prasidėjusiu po oficialaus Lietuvos krikšto 1387 metais². Viduramžiais prie kulto plėtros reikšmingai prisidėjo ordinais³.

¹ Gausi medžiaga, surinkta iš visos Sirvydo postilės, leidžia daryti išvadą, kad jis nebuvo tik Šventojo Rašto aiškintojas ir citatos jo pamoksluose atlieka tik pagalbinę funkciją. Postilėje yra daug vietų, aiškiai rodančių, kad Sirvydas drąsiai formuluoja teiginius, laisvai reiškia mintis, o nuorodas į Bibliją teikia tik paisydamas anų laikų reikalavimų remtis jos tekstu. Apie tai autorė rengia atskirą straipsnį.

² Darius Baronas, „Švč. Mergelė Marija – Konstantinopolio ir Lietuvos globėja“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 90, 2018, p. 16.

³ Teologai akcentuoja servitų, karmelitų, pranciškonų ir dominikonų indėlį, plg.: Andrzej A. Napiórkowski, *Maryja jest piękną. Zarys mariologii i maryjności*, Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, 2016, p. 177.

Lietuvoje didelę įtaką kulto plėtrai turėjo dar nuo pagonybės laikų čia veikę pranciškonai. Juos galime laikyti ir pirmaisiais, ir aktyviausiais Švč. Mergelės Marijos kulto Lietuvoje puoselėtojais ir skleidėjais⁴. Didelę reikšmę Marijos kulto atnaujinimui ir plėtrai turėjo visuotinis Bažnyčios Tridento susirinkimas (1545–1563). Jame priimta daug svarbių nutarimų, skirtų tikėjimui atnaujinti, patvirtintas Vulgatos leidimas, ypač akcentuota ištikimybė Šventajam Raštui rengiant religinius raštus ir aiškinant pagrindines tikėjimo dogmas⁵.

Vienu svarbiausių Tridento nutarimų vykdytojų tapo jėzuitų ordinas, 1569 m. pakviestas į Lietuvą vyskupo Valerijono Protasevičiaus⁶. Marijos kultą jėzuitai karštai palaikė ir plėtojo įvairiais būdais. Buvo išleista daugybė Marijai skirtų knygų, įsteigta dešimtys kongregacijų, brolijų, sąjungų ir draugijų⁷. Tai atnaujino tikėjimą, suteikė jam įvairovės ir padėjo kovoti su protestantizmu. Ryškiausias bruožas, kurį dažniausiai pasitelkdavo jėzuitai, kalbėdami apie Mariją, buvo jos Nekaltasis Prasidėjimas. Skelbdami šią dogmą, jie įvedė daug pamaldumo praktikų, taip pat ir Nekaltojo Prasidėjimo valandas⁸. Jėzuitų veikla turėjo dar vieną svarbų aspektą. Jų tikslas buvo ne tik skelbti tikėjimą, bet ir rūpintis tikinčiais. Štai Vilniuje 1590 m. įkurta Dievo Motinos brolija ne tik skleidė Marijos kultą, bet ir stengėsi padėti ligoniams bei vargšams. Taip pat elgėsi ir kitos jėzuitų įkurtos brolijos. Remdamosi šv. Ignaco mintimi, kad Dievo šlovės reikia siekti darant gera žmonėms, jėzuitai nebuvo vien vidinio dvasingumo šalininkai⁹. Jie savo veikloje vadovavosi nauju požiūriu į žmogų, stengėsi išvelgti teigiamų žmogaus bruožų.

⁴ Darius Baronas, *op. cit.*, p. 16.

⁵ Tridento susirinkimų sesijose buvo svarstoma ir apie pamokslų rengimo ypatumus, pabrėžiamas pamokslininko vaidmuo, nagrinėjami laisvos valios arba nuteisinimo, gimtosios nuodėmės, nuodėmingumo, atgailos bei santuokos sakramentų klausimai (išsamiau žr.: Viktorija Vaitkevičiūtė, „Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo nutarimai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškas baroko pamokslas“, in: *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009, p. 156–157.

⁶ *Ibid.*, p. 156–173.

⁷ Andrzej A. Napiórkowski, *op. cit.*, p. 85; Mieczysław Bednarz, „Jezuici a religijność polska (1564–1640)“, in: *Nasza Przeszłość*, t. 20, 1964, p. 149–224; Ludwik Grzebień, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996, prieiga: www.jezuici.krakow.pl/cgi-in/rjbo?b=enc&n=5558&q=o (straipsniai: *Religijność, Duchowość*).

⁸ Mieczysław Bednarz, *op. cit.*, p. 201–204.

⁹ *Ibid.*, p. 200.

Taigi galima teigti, kad jėzuitams tikėjimo tiesų skelbimas buvo glaudžiai susijęs su požiūriu į paprastą žmogų.

Literatūra apie Marijos kultą ir jo evoliuciją šiandien apima šimtus pozicijų. Gana nuosekliai tradicijas jau turi ir Švč. Mergelės Marijos kulto Lietuvoje tyrimai. Pirmą apibendrinamąjį darbą apie Lietuvoje Marijai reikštą pagarbą paskelbė Juozas Vaišnora¹⁰. Lietuvos kaip Marijos žemės paradokšą aprašė Zenonas Ivinskis¹¹. Pastaraisiais dešimtmečiais tyrimus, susijusius su Dievo Motinos įvaizdžiais Lietuvoje, plėtojo istorikai, siekę atskleisti šio kulto ištakas,¹² ir meno istorikai, labiausiai domėjęsi Marijos ikonografija¹³. Reikšminga yra ir neseniai pasirodžiusi knyga, skirta Švč. Mergelės Marijos įvaizdžiui Lietuvos kultūroje. Šiame veikale į Marijos įvaizdį žvelgta įvairiais aspektais: LDK literatūros (Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus kūryba, maldynai), sakralinės dailės (Loreto, Karmelio, Lurdo Švč. Mergelės atvaizdų ikonografija), istoriografijos (stebuklingiesiems Dievo Motinos atvaizdams skirtos senosios raštijos publikacijos), tautosakos (Marijos vaizdinys sakytinėje tautosakoje) ir etnologijos (liaudies pamaldumo samprata)¹⁴.

Mūsų tiriamai temai ypač aktualūs Onos Daukšienės darbai. Tai vieninteliai šiai problematikai skirti tyrimai, kuriuose remiamasi literatūriniais šaltiniais.

¹⁰ Juozas Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1958.

¹¹ Zenonas Ivinskis, „Marijos garbinimas Lietuvoje“, in: Zenonas Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 4: *Krikščionybė Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1987, p. 579–601; Zenonas Ivinskis, „Pirmasis Lietuvos pasiaukojimas Marijai“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, t. 4, p. 601–604.

¹² Darius Baronas, *op. cit.*, p. 15–47.

¹³ Aušra Baniulytė, „The cult of the Virgin Mary and its images in Lithuania from the middle ages until the seventeenth century“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2002, t. 25: *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai*, sud. Tojana Račiūnaitė, p. 157–193; Rūta Janonienė, „Sapiegų Švč. Mergelė Marija“ – Vilniaus globėja“, in: *Dailės istorijos studijos*, Vilnius, 2006, t. 2: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai*, sud. Aistė Paliušytė, p. 117–133; Tojana Račiūnaitė, *Atvaizdo gyvastis: Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014; Regimanta Stankevičienė, „Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslas: kultas ir kartotės Lietuvoje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2004, t. 35: *Pirmavaizdis ir kartotė: vaizdinių transformacijos tyrimai*, sud. Gabija Surdokaitė, p. 61–78; Birutė Rūta Vitkauskienė, „Marijos kultas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas ir kt., Vilnius: Aidai, 2001, p. 329–341.

¹⁴ *Virgo venerabilis: Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje*, sudarė Gabija Surdokaitė, (*Religinės kultūros paveldo studijos*, t. 3), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

Autorė nagrinėja Baroko epochos kūrinis, parašytus lotynų kalba. Tyrimai yra daugiaspekčiai: vieni skirti poleminiams veikalams, susijusiems su Marijos kultu¹⁵, kiti – poezijos analizei (Biblijos vietai poezijoje¹⁶, Marijos paveikslo kūrimo būdams, jai skirtų poetinių pavadinimų ir priskiriamų titulų analizei¹⁷).

Daugiaspektiškumu pasižymi ir Lenkijoje atliekami mariologiniai tyrimai. Jie plėtojami ne tik teologų, bet ir kitų mokslų atstovų: sociologų, antropologų, literatūrologų, kalbininkų, folkloristų, menotyrininkų. Mokslininkai skiria tris pamaldumo Marijai Lenkijoje sluoksnius: bažnytinį liturginį, masinį visuotinį ir liaudiškąjį¹⁸. Šiame straipsnyje daugiausia remiamasi tik tais darbais, kuriuose svarbiausi Marijos kulto aspektai išryškunami remiantis kalbiniais duomenimis, daugiausia dėmesio skiriama su pamokslo žanru susijusiems tyrimams.

Mariologinių tyrimų pradininku Lenkijoje laikomas garsus medievistas Julianas Wojtkowski. Jis paskelbė ciklą novatoriškų istorinių ir dogminių studijų, skirtų Marijos gerbimui Viduramžių Lenkijoje¹⁹. Remiantis šio mokslininko tyrimais aiškėja, kad tarp įvairių religinių tekstų (maldų, giesmių,

¹⁵ Ona Daukšienė, „Sola fides sufficit: poleminiai elementai *Chaleckio Dvinaryje (Binarius Chalecianus, 1642)*“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 45, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018, p. 109–134.

¹⁶ Ona Daukšienė, „Bibliinių šaltinių transformacijos Sarbievijaus religinėje poezijoje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 30, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 95–134.

¹⁷ Ona Daukšienė, „M. K. Sarbievijaus odės Švč. Mergelei Marijai: krikščioniškosios poezijos raidos atspindžiai (*Stella Maris*)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 169–186.

¹⁸ Jerzy Bartmiński, „Chrześcijaństwo a kultura ludowa. Matka Boska w polskiej tradycji ludowej“, in: Jerzy Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku: Studia etnolingwistyczne*, Lublin: UMCS, 2009, p. 36.

¹⁹ Julian Wojtkowski, „Matka Boża w maryjnych lekturach monastycznych Polski XIII wieku“, in: *Studia Warmińskie*, t. 5, Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 1968, p. 277–323; Julian Wojtkowski, „Najświętsza Maryja Panna w Kazaniach gnieźnieńskich“, in: *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, t. 1, Lublin: KUL, 1955; Julian Wojtkowski, „Kult Matki Boskiej w polskim piśmiennictwie do końca XV wieku“, in: *Studia Warmińskie*, Olsztyn: Wydawnictwo UWM, t. 3, 1966, p. 221–299; Julian Wojtkowski, „Macierzyństwo duchowe Najświętszej Maryi Panny w piśmiennictwie polskim do roku 1500“, in: *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, t. 10, Lublin: KUL, 1963; Julian Wojtkowski, „Początki kultu Matki Boskiej w Polsce w świetle najstarszych rękopisów“, in: *Studia Warmińskie*, t. 1, Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 1964, p. 215–257; Julian Wojtkowski, „Przedmiot liturgicznego kultu Matki Boskiej w Polsce XIII wieku“, in: *Studia Warmińskie*, t. 2, Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 1965, p. 205–259.

pamokslų), iki 1500 m. paskelbtų lotynų ir lenkų kalbomis, svarbiausia vieta tenka dogminėms tiesoms apie Viešpaties gimimą²⁰. Vienintelis tyrėjo pastebėtas nukrypimas nuo šio dėsningumo – „Rozmyślania przemyskie“, kur pasakojama apie Marijos gimimą ir jaunystę, ir giesmės Marijai, kuriose vyrauja Dievo Motinos nekaltybės motyvas. Tačiau kitas žinomas mariologas Romanas Mazurkiewiczzius tvirtina, kad motinystės ir nekaltybės motyvus sunku atriboti – jie abu dažniausiai pasirodo drauge ir abu skelbia nekaltos motinystės dogmą²¹.

Tirdamas Marijos kulto raidą XI–XV a., Wojtkowski nurodo, kad greta neabejotinai vyraujančių motinystės ir nekaltybės motyvų, įgavusių dogminę reikšmę, dažnas yra šventumo motyvas, o toliau motyvų sąrašė galima rasti užtarimą, apgynimą, karališkumą. Ilgainiui labai svarbiu kulto bruožu tapo dvasinė motinystė. Šio motyvo užuomazgų pastebima jau XV a.²²

Nagrinėdamas vėlesnius religinius tekstus, mariologas Romanas Mazurkiewiczzius²³ mini ir tokius motyvus: Tėvo valia išsirinktoji Motina, Nekaltai Pradėtoji, palaimintoji savo motinos įsčiose, savo Viešpaties ir Kūrėjo Motina. Kiti jo minimi motyvai: Marijos ir Kristaus kūno ir sielos artumas, bendra Marijos dvasinė kančia su Kristumi. Dvasinė motinystė visų pirma pasireiškia kaip visų tikinčiųjų globa, gailestingumas, jų užtarimas Viešpaties akivaizdoje, taip pat tada, kai Marija pristatoma kaip krikščioniškojo gyvenimo ir tikrojo tikėjimo sergėtojos pavyzdys. Dvasinės motinystės kontekste atsiranda karalienės, į dangų paimtosios Motinos titulai, atspindintys Marijos paskirtį pasaulyje²⁴.

Pagrindinis simbolių šaltinis kuriant Marijos paveikslą daugelyje to meto pamokslų buvo Šventasis Raštas (tiek Senasis, tiek Naujasis Testamentas), Bažnyčios tėvų raštai, dažnai cituojami iš perrašų, – Viduramžiais tai buvo labai

²⁰ Julian Wojtkowski, „Kult Matki Boskiej...“, p. 292.

²¹ Roman Mazurkiewicz, „Matka Boga i człowieka“. Macierzyństwo Maryi w polskim piśmiennictwie średniowiecznym (przegląd ważniejszych motywów)“, in: *Salvatoris Mater*, Nr. 2, 2000, p. 158.

²² Julian Wojtkowski, „Przedmiot liturgicznego kultu Matki Boskiej...“, p. 256.

²³ Romanas Mazurkiewiczzius, be teorinių darbų, kartu su Kazimierz Panusiu išleido ir geriausių marijinių pamokslų rinkinį, apimantį 27 garsiausių lenkų pamokslininkų tekstus. Tai sudaro gerą pagrindą tolesniems tyrimams. Žr. Kazimierz Panuś, red., *Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, t. 1: *Kazania Maryjne*, wydali i opracowali Roman Mazurkiewicz i Kazimierz Panuś, Kraków: Wydawnictwo UNUM, 2014.

²⁴ Roman Mazurkiewicz, *op. cit.*, p. 157–179.

populiaru ir laikyta mokytojų pažymiu, o šiandien vadinama „erudicija iš antrų rankų“²⁵. Galbūt dėl tokio visuotinai pripažįstamo mėgdžiojimo daugelyje pamokslų atsirado panašių simbolinių Marijos paveikslų. Savotišką „Marijos sumą“ sudaro geriausių XIV–XX a. Marijos temos pamokslų rinkinys, kuriame ypatingas dėmesys skiriamas seniesiems pamokslams. Jų analizė atskleidžia, kad paprastai „Dievo Motinos pirmavaizdis yra Šventojo Rašto moterys (Sara, Rebeka, Rachelė, Debora, Judita, Estera, Jaelė, našlė iš Sareptos, tekojietė moteris, pranašė Mirjama) arba Senojo Testamento įvaizdžiai, reiškiniai ir objektai (Jesės atžala, Nojaus arka, Saliamono sostas, Siono kalnas, Jokūbo kopėčios, vynmedis, uždaras sodas, uždaryti vartai)“²⁶.

Ypatingo dėmesio nusipelno Jakubo Wujeko postilėje sukurtas Marijos paveikslas, Mikalojaus Daukšos perkeltas į lietuvišką dirvą. Šio paveikslas tyrimai atskleidė, kad Wujekas savo postilėje perteikia Renesanso grožio idealą: čia išoriniai, fiziniai Marijos bruožai pasitraukia į antrą planą, o pirmenybė teikiama moralinėms vertybėms. Lenkų autorius lygina Mariją su skaisčia aušra, stebuklinga žvaigžde, laivu, tačiau tokių metaforiškų palyginimų jo tekste nėra daug. Wujekas labiausiai koncentruojasi į tokius Dievo Motinos bruožus: nuolankumą, klusnumą, nenorą būti aukštinamai, giria jos sąmoningai pasirinktą neturtą. Šių trijų bruožų – nuolankumo, klusnumo ir neturto – vienovė tampa Švč. Mergelės Marijos grožio esme. Kita Mariją apibūdinančių bruožų grupė – tyrumas, mergaitiškas drovumas, geismų neturėjimas. Dažniausias Marijos įvardijimas Wujeko tekste – *Panna* („Mergelė“). Wujeko Marijos paveikslui taip pat svarbu pamaldumas ir tikėjimas, jį daug laiko skiria Dievo žodžio apmąstymams. Savo pamoksluose Wujekas kvietė tikinčiuosius sekti šiais Marijos bruožais²⁷.

Kiek kitaip Marija vaizduojama religinėje Baroko epochos poezijoje. Sarbievijaus poezijos tyrėja Ona Daukšienė teigia, kad „nors Biblijos tekstas

²⁵ Wiesław Pawlak, *De eruditione comparanda in humanioribus. Studia z dziejów erudycji humanistycznej w XVII wieku*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012, p. 316–334; taip pat žr. Barłowska Maria, *Swada i milczenie. Zbiory oratorskie XVII–XVIII wieku – prolegomena filologiczne*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010.

²⁶ Kazimierz Panuś, red., *op. cit.*, p. 13.

²⁷ Apie tai išsamiau žr.: Jolanta Migdał, „Wszystka święta, wszystka piękna, wszystka niepokalana“ – o pięknie Najświętszej Maryi Panny w „Postylli mniejszej“ Jakuba Wujka“, in: *Piękno materialne. Piękno duchowe. Materiały z konferencji, 19–21 maja 2003*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2004, p. 401–408.

potridentinėje literatūroje traktuojamas kaip pagrindinis šaltinis, Baroko autoriams dažnai jo nepakanka. Bibline medžiaga paremtuose Sarbievijaus kūrinuose išryškėja potridentinės vaizduosenos ypatumai: siekiant tiesiogiai veikti suvokėjo jautimiškumą, tekstą padaryti vaizdų, itin paveikų, pirminių šaltinių leksika ir įvaizdžiai plečiami, vizualizuojami, „apauginami“ iš įvairių amžių šaltinių atėjusiais intertekstiniais sluoksniais²⁸. Matyt, poetinio diskurso ypatybės nulėmė ir Marijos apibūdinimą Sarbievijaus religinėje poezijoje. Poetas jai skiria daugybę vaizdingų epitetų, o simboliai dažnai turi sąsają su įvairiomis Šventojo Rašto knygų vietomis. Marijai būdingi ryto žvaigždės, Libano kedro, palmės, Dovydo bokšto, Gedeono vilnos, granato vaisiaus, lelijos tarp erškėčių ir kt. įvaizdžiai, jai priskiriami tokie titulai: Nekaltai Pradėtoji, Dangaus Karalienė, Guodėja, Užtarėja, Gailestingumo Motina, Meilingoji Motina²⁹. Šie įvaizdžiai ir titulai turi sąsają su himnu *Ave maris stella*, Loreto litanijos krepiniais, atkartoja *Giesmių giesmės* motyvus, yra ir autoriaus sukurtų originalių apibūdinimų, pvz.: šviesulys neramiuose vandenyse, geresnioji Ieva, gavusi naują vardą, Šventoji Marija, Šventoji Dievo Gimdytoja, Šventoji Mergelių Mergelė, Motina Kristaus, Teisybės namai, Dangaus vartai, Nusidėjėlių gynėja, Siono grožis, Dangaus Karalienė, Išminties sostas³⁰.

Šiame Marijos gerbimo ir jos kulto sklaidos kontekste atskiro dėmesio nusipelno Konstantino Sirvydo pamokslai, parašyti lietuvių kalba, paremti Šventojo Rašto šaltiniais ir priklausantys Baroko laikotarpiui.

MARIJOS PAVEIKSLAS SIRVYDO PAMOKSLUOSE

Švč. Mergelės Marijos asmeniui *Punktuose sakymų* skiriama palyginti nedaug vietos. Ji minima tik šešiuose pamoksluose:

1. Pamoksle *Trečiajam advento sekmadieniui* (prieš jį skaitoma Jn 1, 19–28, tekste minimas Jono Krikštytojo liudijimas ir Mesijo atėjimas) (PS 69–121);
2. Pamoksle *Sekmadienį po Kalėdų* (prieš jį skaitoma Lk 2, 33–40, tekste minima Simeono pranašystė ir būsimoji Kristaus misija) (PS 163–194);

²⁸ Ona Daukšienė, „Bibliinių šaltinių transformacijos...“, p. 105.

²⁹ Ona Daukšienė, „M. K. Sarbievijaus odės Švč. Mergelai Marijai...“, p. 185.

³⁰ Ona Daukšienė, „Švč. Mergelės Marijos vaizdavimas...“, p. 9–30.

3. Pamoksle *Pirmajam sekmadieniui po Trijų Karalių* (prieš jį skaitoma Lk 2, 42–52, tekste minima, kaip Jėzus moko šventykloje, o tėvai Jo ieško) (PS I 195–213);
4. Pamoksle *Antrajam sekmadieniui po Trijų Karalių* (prieš jį skaitoma Jn 2, 1–12, tekste minimos vestuvės Galilėjos Kanoje; evangelijoje Marija iškyla kaip bendruomenės narė, dalyvaujanti Kristaus viešosios veiklos pradžioje) (PS I 214–235);
5. Pamoksle *Antrajam gavėnios sekmadieniui* (prieš jį skaitoma Mt 17, 1–10, tekste minimas Jėzaus Atsimainymas ant Taboro kalno) (PS II 21–42);
6. Pamoksle *Penktajam gavėnios sekmadieniui* (prieš jį skaitoma Jn 8, 46–59, tekste minimas bandymas užmušti Jėzų akmenimis) (PS II 108–143).

Sirvydo pamokslai neapima viso liturginių metų ciklo, todėl juose stinga pamokslų, skirtų būtent Švč. Mergelės Marijos asmeniui. Jos paveikslas atrodo šiek tiek pastūmėtas į pašalį, išskylantis tik tada, kai kalbama apie Kristaus asmenį. Tokį Marijos vaidmens suvokimą lėmė anų laikų pamoksluose atsispindinti tuometinė Šventojo Rašto interpretacija. Senajame Testamente išvelgta tik neapibrėžtų užuominų apie Marijos asmenį, o absoliutus Naujojo Testamento centras yra Kristus, visi kiti asmenys pasitelkiami Jo asmeniui ir Jo misijai atskleisti³¹.

³¹ Kaip parodė Švč. Mergelės Marijos kulto tyrimai, tekstų, susijusių su Marija, nors ir nedaug, yra abiejose Šventojo Rašto dalyse. Jau Senajame Testamente yra keletas vietų, kurios gali būti siejamos su Jėzaus Motina. Atsisakius pažodinio teksto supratimo galima rasti bent septynias vietas, kuriose kalbama apie Mariją. Tai Pradžios knyga – Moteris ir jos palikuonis, sutrinantis žalčiui galvą (Pr 3, 15); Susitikimo palapinės Padangtė – Marija kaip Jahvės susitikimo su savo žmonėmis vieta (Iš 40, 2–3); Viešpaties tarnaitė (Est 4, 17, 2 Sam 14, 6–19, Rut 2, 13, Jdt 11, 5); Emanuelio motina (Iz 7, 14); Siono dukra (taip pat suprantama kaip Jeruzalė) (Iz 1, 8, Iz 3, 16, Zch 9, 9); Izraelio likučiai (Ez 9, 14, Iz 6, 12–13, Jer 52, 15); gimdančioji (Mch 5, 1–4). Spalvingesnis Švč. Mergelės Marijos paveikslas Naujajame Testamente. Tekstai, kuriuose kalbama apie Jėzaus Motiną, užima nedaug vietos (tik 20 evangelijų perikopijų), bet jie turiningesni. Kitaip negu Senajame Testamente, Naujajame Testamente yra tekstų apie Kristaus Motiną, kuriuos galima suprasti pažodžiui (Mt 1, 2–17, Mt 1, 18–25, Mk 3, 31–35, Mk 6, 1–6, Lk 1, 26–38, Lk 1, 39–56, Lk 2, 4–20, Lk 2, 21–39, Lk 2, 41–55, Jn 2, 1–11, Jn 19, 25–27, Apr 1, 14, Apr 2, 1–4, Gal 4, 4–5, Apr 2, 7, Apr 11, 1–15, Apr 11, 19, Apr 12, 1–17, Apr 20, 1–3 (žr. Andrzej A. Napiórkowski, *op. cit.*, p. 42–46). Daugeliu šių vietų remiamasi ir Sirvydo pamoksluose, o jo minimų simbolių prasmę galima suprasti analizuojant Senojo ir Naujojo Testamento nuorodas.

Kadangi šio tyrimo esmė – Marijos įvardijimas ir apibūdinimas, pirmiausia verta panagrinėti, kaip lietuvių ir lenkų kalbomis parašytuose *Punktuose sakymų* vadinama ir pristatoma Švč. Mergelė Marija.

2. 1. Kaip vadinama Marija

Švč. Mergelė Marija Sirvydo pamoksluose neturi labai įvairių ar spalvingų vardų, vyrauja gana vienodi įprastiniai įvardijimai. Dažniausias iš jų – *Motina – Matka* (50), neretai pasitaiko *Ponna – Panna* (29), šiek tiek retesnis tikrinis vardas *Marija – Maryja* (13). Pastarieji du įvardijimai beveik niekada nevartojami po vieną, bet įeina į ilgesnius junginius: *Ponna Marija – Panna Maria, Ponna Švenčiausia – Panna Najświętsza, Švenčiausia Ponna Marija – Najświętsza Panna Maryja*. Dažniau vartojamas tik žodis *Motina – Matka*, nors jis patenka ir į įvairius, kartais gana išplėstus junginius: *Dievo Motina – Matka Boža, Ponna Marija Motina Dievo – Panna Maria Matka Pana Jezusowa*. Kitokių Marijos įvardijimų nedaug. Vos po vieną kartą lenkiškame tekste pasitaikė žodis *rodzicielka* „gimdytoja“ ir *sluźebnica Pana* „Viešpaties tarnaitė“, pavartotas komentuojant Šventojo Rašto citatą. Galima teigti, kad minėti įvardijimai atspindi svarbius Marijos bruožus – motinystę ir mergystę, kurie drauge su šiuos bruožus papildančiais žodžiais *Boža* „Dievo“ ir *Najświętsza* „Švenčiausioji“ yra susiję su kitais dviem reikšmingais motyvais: Jėzaus Motinos šventumu ir dieviškumu.

Panašūs įvardijimai, atspindintys svarbiausius jau minėtus Marijos kulto elementus, buvo būdingi ir įvairiems lenkų raštijos etapams. Remiantis Mariano Kucalos tyrimais galima teigti, kad dažniausiai Marija vadinta žodžiu *Matka* „Motina“, tradiciškai su papildomais žodžiais, nusakančiais jos funkcijas: *Boska, Boža* „Dievo“, *Święta* „šventoji“, *Najświętsza* „švenčiausioji“, *Błogosławiona* „palaimintoji“, *wierna* „ištikimoji“, *prawa* „teisioji“, *niepokalana* „nesuteptoji“, *wielebna* „garbingoji“, *dostojna* „vertoji“, *miła* „mieloji“, *ślodka* „saldžioji“³². Julianas Wojtkowski, išanalizavęs Marijos kulto raišką senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose, teigia, kad juose dažniausiai minimas šventumas. Dažniausi žodžiai: *Święta* „šventoji“, *Najświętsza* „švenčiausioji“, *Najbłogosławieńsza* „labiausiai palaimintoji“, *Chwalebna* „šlovingoji“, *Czcigodna* „garbingoji“³³.

³² Marian Kucala, „Od Bogurodzicy do Madonny. Nazywanie Matki Boskiej w historii języka polskiego“, in: *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*, red. Maria Karpluk, Jadwiga Sambor, Lublin: KUL, 1988, p. 133–144.

³³ Julian Wojtkowski, „Początki kultu Matki Boskiej...“, p. 251.

Panašiai Marija vadinama ir Jakubo Wujeko *Mažojeje postilėje*. Pagrindinius kulto motyvus atspindintys žodžiai: *Matka Boża* „Dievo Motina“, *Panna Maryja* „Mergelė Marija“, *Panna Najświętsza* „Švenčiausioji Mergelė“, *Panna Błogostawiona* „Palaimintoji Mergelė“³⁴. Pakylėtų titulų paprastai atsiranda tik pamokslų pabaigoje, kur apibendrinamas jų turinys, pvz.: *Pani świata* „pasaulio Valdovė“, *Królowa niebieska* „dangaus Karalienė“, *Stolico niebieskiego Salomona* „dangiškojo Saliarono sostas“³⁵. Net labai vaizdingame Petro Skargos pamoksle apie Mariją dažniausias jos apibūdinimas yra žodis *Matka* „motina“, vartojamas vienas, taip dar labiau pabrėžiant jos pagrindinę funkciją. Tekste yra ir labiau išplėtotų junginių: *Matka Boża* „Dievo Motina“, *Najświętsza Matka* „Švenčiausioji Motina“, *Przeczysta Matka Boża* „Skaisčiausioji Dievo Motina“³⁶. Vėlesniuose XIX ir XX a. Marijos įvardijimų tyrimuose matyti, kad dažniausi yra žodžiai, susiję su mergyste ir nekaltybe, nors atsiranda ir naujų junginių, pabrėžiančių Marijos „pavyzdinius, sektinus motinos ir moters bruožus“ (plg. *Bogarodzica Maryja* „Marija, Dievo Gimdytoja“, *Maryja Matka Jezusa* „Marija, Jėzaus Motina“, *Maryja Matka pięknej miłości* „Marija, tobulos Meilės motina“)³⁷. Labiau išplėtotų ir vaizdingesnių įvardijimų rasta poezijoje³⁸ arba stebuklinguose Švč. Mergelės Marijos regėjimuose, o labiausiai išplėtoti yra šnekamosios kalbos įvardijimai³⁹. Jie apima įvairius Marijos bruožus ir funkcijas, skirtingas per šimtmečius susiklosčiusio jos kulto interpretacijas.

³⁴ Jolanta Migdał, *op. cit.*, p. 406.

³⁵ Jakub Wujek, „Na tenże dzień Narodzenia Panny Maryjei kazanie wtóre“, in: *Kazania Maryjne...*, p. 105–124.

³⁶ Piotr Skarga, „Na dzień Wniebowzięcia Przeczystej Matki Bożej“, in: *Kazania Maryjne...*, p. 125–140.

³⁷ Joanna Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki w XIX- i XX-wiecznych czytankach i kazaniach majowych*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jakuba z Paradyża, 2014, p. 71. Šio tyrimo pagrindas yra namų skaitiniai ir pamokslai.

³⁸ Danuta Bieńkowska, „Językowy wizerunek Matki Boskiej w pieśniach maryjnych“, in: *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy. Materiały z konferencji, 11–14 maja 1999 r.*, d. 1, red. Ewa Woźniak, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2000, p. 307–316.

³⁹ Elżbieta Umińska-Tytoń, „Uroczyście i potoczne nazwy Matki Bożej czczonej w cudownych wizerunkach“, in: *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy. Materiały z konferencji, 11–14 maja 1999*, d. 1, p. 295–306.

2. 2. *Punktuose sakymų* Marijai priskiriami bruožai ir funkcijos

Paprastos kilmės Motina

Pirmą kartą Sirvydo pamoksluose Marijos paveikslas iškyla svarstant, kodėl Kristaus nenorėta pripažinti kaip Mesijo. Marija čia neišsiskiria ryškiomis asmeninėmis ypatybėmis, pabrėžiama tik jos kilmė, priklausymas žemesniam visuomenės sluoksniui. Ši ypatybė pasitelkiama kaip argumentas siekiant pasmerkti puikybę, kurios apimti kunigai nenorėjo pripažinti Jėzaus Mesiju. Pabrėžiamas šios padėties laikinumas: Marija tuo metu mažai kam žinoma, bet autorius leidžia suprasti, kad viskas gali pasikeisti:

[...] *regieio Christu sunt grinu, iš mažo miestelo Nazaretho, tewu io kayp anis numane, letu ir plaku daylidy Iosephu, motinu Mariu teypagi, pagal swieto ne didžiu, ney pokim žmoniu žinamu* (PS I 74).

[...] *widzieli iz Chryst[us] iest ubogim, z małego miasteczka Nazarethu, oyca iego, iako mnimali podlego cieszle Iosepha, matkę Marią także wedlug świata nie wielką ani przed ludźmi na ten czas znaczną* (PK I 74).⁴⁰

Kaip savita aukštos kilmės priešprieša čia iškyla asmeniniai būdo bruožai: išmintis, santūrumas, teisingumas, jautrumas. Jie priskiriami Marijos Sūnui, bet autorius netiesiogiai leidžia suprasti, kad tai nebuvo svetima ir žemiškajai Kristaus šeimai. O neturtas Šventajame Rašte yra tarsi ypatingų dangaus malonių pažadas.

Stebuklus regėjusi ir viską apmąsčiusi Motina

Keliuose kituose pamoksluose Marija iškyla kaip asmenybė, besistebinti įvairiais Kristaus bruožais: branda, išmintimi, dieviškąja prigimtimi, įgimtu gebėjimu būti karaliumi. Šiais dalykais ji stebisi kartu su Juozapu:

Ira tadu kam stebetisi vžgimimy W. Iezaus, bet noretume dabotis, kayp stebeios Iozapas ir Ponna šwynciausia (PS I 170).

⁴⁰ Citatų rašyba sudabartinta, bet siekta išlaikyti svarbiausius kalbinius šaltinio bruožus. Adaptuojant tekstą dabartiniam skaitytojui ir stengiantis palengvinti skaitymą ir supratimą, atsisakyta jokio prasminio krūvio neturinčių raidžių formų variantų – balsių su diakritikais ir ilgųjų s, z rašybos.

Iest tedy czemu się dziwować przy narodzeniu Pana Iezusowem, byleśmy chcieli uważać, iako się dziwował Józef y Panna naświętsza (PK I 170).

Sirvydas gana dažnai ragina tikinčiuosius apmąstyti Kristaus gimimo ir išganymo paslaptis, o Šventojo Rašto tekste randa simbolių, rodančių, kad šis apmąstymas reikalauja pastangų. Mąstymą apie dvasinius dalykus jis vadina perlais (Mt 13, 45), brangenybėmis, gyvenimo duona, nematomu lobiu, paslėptu giliai jūroje, žemėje, kuriam surasti reikia didelių pastangų. Apmąstymų dovaną patiria ir Marija su Juozapu. Čia Marija atsiskleidžia kaip žmogus, mąstantis ne tik apie stebuklingą Kristaus gimimą, bet ir apie žmonijos išganymo paslaptį. Sirvydas tai pabrėžia, remdamasis atitinkama Luko evangelijos ištrauka. Suprasti šią įžvalgą galima tik gilinantis į Šventojo Rašto tekstą: ko gero, autorius nori paskatinti kunigus ar tikinčiuosius taip daryti:

Ponna tadu šwynciausia ir Iuozafas iog gieray iam daboios, todrin stebeios, ir didi iż tokio mustimo naudu aptureio. <Ažułaykie nes wisus žodžius, swarstidama iuos širdiy sawo (Lk 2, 19)> (PS I 190).

Panną tedy naświętsza y Iozes iż mu się dobrze przypátrowali, przeto się dżiwowáli, y wielki z tego rozmyśłania pożytek otrzymáli. <Zachowála bowiem wszystkie słowa, rozważając je w sercu swojem (Łk 2, 19)> (PK I 190).

Marija siekia perprasti Mesijo gimimo ir išganymo esmę, ji yra žmogiškoji būtybė, angelo pakviesta būti paslapties dalyve ir tuo nesistebėjusi, tik paliudijusi savo ištikimo tikėjimo malonę, kontempliuodama savo sūnaus gimimo ir būsimos misijos paslaptį. Visa tai leidžia ją vadinti *Ponna švenčiausia – Panną naświętsza*.

Sukurtoji ir išsirinktoji Motina

Sirvydo pamoksluose ne kartą keliama mintis apie žmonių lygybę Dievo aki-vaizdoje, nepriklausančią nuo padėties ir kilmės. Dideliu stebuklu Kristaus gimimo istorijoje jis laiko tai, kad sūnus pats išsirinko motiną. Pamokslininkas dar kartą pabrėžia paprastą Marijos kilmę ir svarsto: jei kiekvienas sūnus turėtų galimybę pasirinkti motiną, jis neabejotinai pasirinktų karalienę, o paprasta moteris neturėtų galimybės susilaukti sūnaus (ne vaiko, bet sūnaus, čia simbolizuojančio išganymą), nes tapti motina (patirti Viešpaties artumą, pasitarnauti išganymui) galėtų tik garsi ir kilminga moteris.

Tasay gime, kuris saw pats motinu sutwere, ir tokiu aprinko, kokios noreio. Ik šiolay ne wienas sunus noprinko saw motinos. Nes kad tay turetu sunus sawo maciy aba galibey, kiekwienas aprinktu saw ažu motinu karalieny, ir teyp ne wienu prasta žmona ir pawargusi sunaus ne turetu (PS I 167–168).

Ten się narodził, który sam matkę stworzył, y taką obrał, iakiey chciał. Dotąd żaden syn nie obrał sobie matki. Bo gdyby to miał syn w swojej mocy, każdy by obrał sobie za matkę krolową, a tak żadna prosta niewiasta i uboga syna by nie miała (PK I 167–168).

Laisvai apsisprendusi motina

Pabrėždamas, kad sūnus pats išsirinko motiną, Sirvydas daro prielaidą, kad tokia privilegija rinktis vienintelei iš žmonių buvo suteikta ir Marijai: jos teisė rinktis ir spęsti prilygo sūnaus teisei. Savo apmąstymuose Sirvydas siekia sunderinti teisę laisvai spęsti ir sąmoningą pasirinkimą su klusnumu ir nuolan-kumu (tai jis grindžia citata iš Luko evangelijos – Marija save vadina *Viešpaties tarnaitė*), tačiau teiginį apie laisvą valią formuluoja aiškiai ir tiksliai. Tuo pat metu pamokslininkas ir toliau nepaliauja mąstyti apie visų žmonių lygybę Dievo akivaizdoje ir gana vingriai samprotauja, kad turėdama valią rinktis kiekviena motina pasirinktų karalaitį, o tada nebūtų paprastų vaikų. Jis teigia, kad pasauliui reikia ir paprastų žmonių, Dievas myli visus, nepaisydamas kil-mės, o Bažnyčia neatstumia nusidėjėlių. Šios mintys plėtojamos vėlesniuose pamoksluose, kur Marija tampa Bažnyčios simboliu.

Ne tiktay sunus motinu, bet ir motina sunu aprinko iš sawo gieros walos. Nes Ponna Maria motina W. Iezaus, išgirdus nuog Anieło, koksay, tureio gimt iš ios sunus, iey tiktay noretu pati vnt to pritarit, aba noru sawo vnt to pagrižt, teyp padare, kad anuos žodžius ištare: «Szitay tarnayte Wiešpaties, tegul stoias mań pagal žodžio tawo (Łk 1, 38)». Tays žodžieys aprinko saw sunu Diewo ažu sunu, kuri pagimditu. Koksay tay stebukłas? Kuri kaday nuog vmžiu motina aprinko sawsunu, / kuri pa-gal sawo noro pagimditu? Kokiuos sunus saw aprinktu motinos, kad primanitu? Kiekwienu noretu gimdit karuluno, kunigaykscio, didžios gimines. Ne wienu prasto wayko, grino, siratos, pawargusio swietas ne turetu. Bet wienay paćiey Ponnay Ma-riey tasay duotas ira priwileius (PS I 168–169).

Nie tylko syn matkę, ale y matka syna obrała z swoiey dobrej woley. Abowiem Panna Maria matka Pana Jezusowa, usłyszawszy od anioła, iaki się miał z niey syn narodzić, gdyby tylko sama chciała na to zezwolić, abo wolą swoię ku temu nakłonić, tak uczyniła, gdy one słowa wyrzekła: «Otom służebnica pańska, niech mi się zstanie według słowa twego (Łk 1, 38)». Temi słowy obrała sobie syna Bożego za syna, którego by porodziła. Iaki to dziw? Ktora kiedy od wiekow matka obrała sobie syna, którego by według woley swoiey porodziła? Iakieby sobie syny obierały matki, kiedy by to w mocy miały? Każda by chciała rodzić krolewica, księżę, wielkiego rodu. Żadnego by prostego dziecięcia, ubogiego, sieroty nędznego świat nie miał. Lecz iedney samey Pannie Maryey dany iest ten przywilej (PK I 168–169).

Sūnaus pranokta Motina

Svarstydamas apie Kristaus žmogiškąją ir dieviškąją prigimtį, Sirvydas gana sudėtingai aiškina, kad Marija pagimdė žmogų, kuris dėl savo dieviškosios prigimties yra ir jos tėvas, kūrėjas. Šitaip daroma prielaida, kad pati Marija gali būti gerbiama kaip Dievo Sūnaus motina. Čia pat Sirvydas teigia, kad Marija yra savo tėvo dukterė, todėl turi jam paklusti, jį gerbti ir juo rūpintis. Marijos išskirtinumą pabrėžia pabaigoje nuskambantis retorinis klausimas, akcentuojantis jos nepaprastumą, aprėpiantį dieviškąją ir žemiškąją Jėzaus prigimtį. Marija tampa stebuklo dalininke, Dievo ketinimų išsipildymu.

Gime iš tokios motinos, kuri ira draugie ir motina tewo sawo, ir dukte sunaus sawo. Nes Kristus pagal Diewistes ira sutwertoiias, ir todrin tewas, Ponnos Marios, ir teyp ira ana dukte sunaus to, kuri pagimde. Koksay tay stebuklas? (PS I 169).

Narodzył się z takiey matki, która iest wespół y matką oyca swego y córką syna swego. Bo Chrystus według Bostwa iest stworzyciel, y przeto oyciec Panny Maryey, y tak iast ona corką syna tego, ktorego porodziła. O jakiz to dziw? (PK I 169)

Motina Mergelė

Daug sykių pamoksluose kartojamas Marijos nekaltybės motyvas. Apie Jėzaus gimimą iš mergelės Sirvydas kalba kaip apie niekada negirdėtą stebuklą, paremdamas savo teiginius Senojo Testamento Izaijo knygos pranašyste, viena iš pirmųjų, kuriose kalbama apie būsimąjį Mesiją. Tai Izaijo žodžiai karaliui Ahazui apie Mesijo pradėjimą ir gimimą, pasakyti 734 m. prieš Kristų:

Gime iš Ponnos. Ir tay nauias dayktas, nuog swieto niekaday neregietas. ‹Szitay Ponná prades ir pagimdis sunu (Iz 7, 14)› (PS I 169).

Narodził się z Panny. I to nowa rzecz od początku świata nigdy nie widana. ‹Oto Panna pocznie y porodzi syna (Iz 7, 14)› (PK I 169).

Apie Marijos nekaltybę svarstoma aiškinant tikintiesiems Kristaus misiją ir nepaprastą jo motinos vaidmenį joje. Kalbėdamas apie tai, ką reiškia Kristus, Sirvydas remiasi įvairiais Šventojo Rašto teiginiais ir simboliais: tai dieviškojo išganymo plano siekis, žadantis gimimą iš naujo, vėliava, telkianti į kovą dėl išganymo, visų dorybių pavyzdys. Svarbus ženklas, siejamas su Marija, yra stebuklinga dvejopa Kristaus prigimtis: motina šioje istorijoje įkūnija jo žmogiškąją prigimtį. Šis ženklas skelbia gimimą iš naujo dvasia ir tikėjimu (čia Sirvydas remiasi Jn 3, 2) ir tikėjimo tikrumą. O tikėjimo tikrumas yra susijęs su Kristaus gimimu iš Šventosios Dvasios, t. y. su Marijos mergyste. Todėl jei Kristus yra Naujosios Sandoros, naujo tikėjimo ženklas, tai Marija – to tikėjimo skelbėja ir simbolis.

Christus žinklas vntru budu, tay ira praiewas ira, iog nuog paties prasideimo sawo wisas piñnas Buwo, ir dabar ira praiewu, Dwasiu šwintu, ir iš Ponnos prasideio, ir su tobulu išmoniu tuoiaus Buwo, dwi naturi wienoy persunoy Diewiškoy sudeti tureio, gime be pažieydimo ponnistes motinos sawos, [et]c. ir dabar Sakramenty altoriaus tułu ir didžiu žinklu piñnas ira (PS I 192).

Chrystus znak wtorym sposobem, to iest, cudem iest, iż od samego poczęcia swego wszytek był pełen cudow, y teraz iest, Duchem świętym y z Panny się poczęł, y zaraz był z zupełnym rozumem, dwie naturze w iedney osobie Boskiey złączone miał, narodził się bez uszczerbku żadnego panieństwa matki swey, [et]c. y teraz w najświętszym Sakramencie rozlicznych y wielkich cudow pełen iest (PK I 192).

Sirvydas taip pat yra Marijos Nekaltojo Prasidejimo skelbėjas, teigiantis, kad ji pati gimė be gimtosios nuodėmės. Marijos buvimas pasaulyje neturint žmogiškųjų nuodėmių pakylėja ją į šventųjų luomą. Šioje ištraukoje Marijai apibūdinti vartojamas išplėstinis aprašomasis junginys *Ponna Marija Motina Dievo – Panna Najświętsza Matka Boża*:

Ponna Mára motina Diewo buwo be grieko, pirm kuriami wisi žmones prasidest, ir giema, vntra ir be kitu wisokiu, kuriuos iau nuowoku turedami dáro didžius ir mažus, ába sunkius ir tyngwus. Teyp Bažničia šwenta, ápe tay numano ir tiki, todrin ir šwenty ios prasideimo neižagto šwencia (PS II 115).

Panna Našwiēt[sza] Matka Boža byla bez grzechu. Naprzod bez pierworodnego, w ktorým się wszyscy poczynaią, y rodzą, y bez innych wszytkich, ktorých iuż przy rozumie będąc dopuszczaią się małych y wielkich, albo lekkich y ciężkich. Tak Kościół S. o tym rozumie, y wierzy, dlatego y święto iey poczęcia niepokalanego święci (PK II 115).

Apmąstydamas Kristaus gyvenimą Sirvydas vėl primena jo stebuklingą gimimą. Apie Marijos nekaltybę kalbama remiantis Senojo Testamento Išėjimo knyga ir Skaičių knyga. Marija lyginama su liepsnojančiu krūmu, kuriame Mozei pasirodė angelas: krūmas skendėjo liepsnose, bet liko sveikas. Ji taip pat lyginama su Aarono lazda, kuri per vieną naktį pražydo ir davė vaisių:

Pawayzda [Kristaus] tuos figūros senámi Testámenty, ápe io tan swietan ataimu, giwenimu, kunčiu, ir smerti sawimp ažuweria. Prasideimu io iż Ponnos Marios be pažieydimo onnistes 「rode krumas vgnim degus, á ne sudegus (Wj 3,1-3)」⁷. 「Rikšte Aarono nakti prasprogus pražyodus ir waysius turedama (Lb 17,16-26)」⁷, tugi cístu ir nieku budu ne inžagtu Wiespaties iż Ponnos prasideimu, ir vžgimimu zinklino (PS II 23-24).

Postać [Chrystusa] różne figury w starym Testameńcie o iego na świat przyściu, žyciu, męce, śmierci w sobie zawiera. Poczęcie iego z Panny Maryey bez naruszenia Panieństwa iey, 「Pokazował kierz w ogniu gorący bez naruszenia (Wj 3,1-3)」⁷. 「Rozga Aaronowam ktora przez przez iedną noc rozwiła się zatkwiła, y owoc dała (Lb 17,16-26)」⁷. Toż czyste y ze wszytkich miar niepokalane z Panny poczęcie y narodzenie przeznacztyło (PK II 23-24).

Džiaugsmingai be skausmų pagimdžiusi Motina

Su Marijos Nekaltuoju Prasidejimu ir nekaltybe Sirvydas taip pat sieja jos gimdymą. Marijos sūnus atėjo į šį pasaulį ne per neapsakomus skausmus, bet su dideliu džiaugsmu. Marijos patiriamas džiaugsmas, stipresnis už skausmą, tarsi vienija ją su Kristaus dievyste, atskleidžia jos sąmoningą suvokimą, kodėl

Kristus turėjo gimti ir ką šis gimimas reiškia. Galima manyti, kad Sirvydas turi omenyje šv. Tomo Akviniečio veikalą *Summa Theologiae*, kuriame jaučiamas šv. Augustino žodžių atgarsis:

„Kitos motinos su sopleys neišsakitays gimdzia, o Ponna Maria su neišsakitu džiaugsmu sunu sawo pagimde, ir posenam ponnu atliko“ (PS I 169); plg. Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, III, q. 35, a. 6.

Inne matki z boleściami nie wypowiedzianemi rodzq, a Panna Marya z niawypowiedzianq radością syna swego porodziła, a postaremu Pannq zostala (PK I 169); plg. św. Tomasz Aquinas, *Suma Teologiczna*, III, q. 35, a. 6, s. 148.

Skaisčioji Motina

Tikriausiai remdamasis šv. Tomo apibūdinimu Sirvydas rašo apie *labai tyrą* Marijos *kraują* ir paaiškina, kad turi omenyje jos sielą be nuodėmės, neslegiamą jokių geismų, išlaikančią ne tik kūno, bet ir dvasios skaistumą. Teiginiai apie Marijos skaistumą atsiranda mąstant apie Jėzaus dieviškąjį ir žmogiškąjį grožį.

„Iog pradetas buo iż Ponnos Marios krauio labai čisto“, kuris niekami ne buvo ižagtas ney piktays kokieys kayp kitu žmoniu ir motinu gieduleys sudrumstas, ir kayp purways pamayšitas, todrin labai gražus prasideio žiwati motinos sawo (PS I 173); tikriausiai aliuzija į Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, III, q. 31, a. 5.

„Že poczęty był z panny Maryey krwi barzo czystey“, która ni w czym niebyła zmazana, ani złemi iakiemi, iako innych ludzi y matek, żqdzami wzburzona, y iako z błotem pomieszana, przeto się barzo piękny poczył w żywocie matki swoiey (PK I 173); tikriausiai aliuzija į šv. Tomo Akviniečio *Suma Teologiczna*, III, q. 31, a. 5, s. 118–119.

Kitame pamoksle Sirvydas giria Marijos skaistumą, minėdamas jį greta kitų Kristaus dorybių: neturto, klusnumo, meilės, pamaldumo ir kantrybės. Šių dorybių pavyzdys žmonijai buvo jos ir Dievo Sūnus.

Dawe mumus paweykslu grinibes, kad budamas Wiešpatim ir tewayniu wiso, <ne tureio kur gatwos priglaust>a. Cistibes, kad iż Panos, Dwasios šwyntos darbu pra-

sideio. Klausimo, kad stoios klausunciu Tewo iki smerti, kuriu vnt križiaus numire. Meytes prieš neprietelus, kad ažu iuos vnt križiaus mēdes. Matdōs tunkios ir itgos, kad per celasnaktis mēdes. Kuntribes, kad sunkiausiose sawo abidose ir mažiausio žinklo rustibes prieš tuos, kurie ii abidiio, ne parode (PS I 67).

Dal przykład ubóstwa, gdy będąc Panem y dziedzicem wszystkiego, niemiał gdzie by y głowę skłonił. Czystości gdy sie z Panny sprawą Ducha s. począł. Postuszeństwa, gdy się stał posłusznym Oycu aż do śmierci krzyżowey. Miłości przeciw nieprzyjaciolom, gdy się za nie na krzyżu modlił. Modlitwy gęstey y długiey, gdy się przez całe nocy modlił. Cierpliwości, gdy w nacięższych krzywdach tak się skromnie zachował, iż żadnego znaku obruszenia po sobie nie pokazał (PK I 67).

Kristų vainikuojanti Motina

Minėdamas svarbiausius Kristaus gyvenimo įvykius, pavyzdžiui, dievišką ir žmogišką gimimą, žemišką gyvenimą, kančią ir mirtį, Sirvydas kalba ir apie jo pradėjimo Marijos iščiose dieną. Remdamasis Psalmių knyga ir aliuzija į išmintingą karalių Saliamoną, čia siejama su Kristumi, Sirvydas išaukština Mariją, vaizduodamas ją kaip motiną, vainikuojančią būsimą karalių savo prisidėjimu prie jo gimimo ir atėjimo į šį pasaulį. Ankstesnėse eilutėse cituojama Psalmių knygos ištrauka apie gražų Saliamono sostą, laikytiną Marijos kūno simboliu.

Diena Insikuninimo Chrystaus žiwati Pánnos Máriosb. ‹Išeykite dukteres Siono ir weyzdekite vnt karalaus Salomono karuony, kuriu karunowaiio gi motina io (tay ira, Panna Maria) dienoy sužiedáwimo, ir dienoy linksmibes širdies io Gg 3, 11› (PS II 124).

Dzień wcielenia Chrystusowego w żywocie Naświętszey Panny Maryey, ‹wynidzcie a oglądajcie corki Syonskie krola Salomona w koronie, ktorą go ukoronowala matka iego: (to iest, Naświęt[sza] Marya) w dzień zrękowin iego Pnp 3, 11› (PK II 124).

Sūnaus kryžiaus kančią iškentusi Motina

Pasakojimą apie Kristaus kančią Sirvydas baigia sakiniu apie Mariją, kenčiančią po kryžiumi. Ją veriantis skausmas yra aštrus kaip kalavijas. Marija čia vadinama Švenčiausiąja Motina.

Kinteio ir dayktuose sáwisp prigulinčiose: rubay buwo iam atimti, kuriuos suplesi, terp sawis kotoy pasidaliio, Motina io šwynčiausia ne ižbitomo sopulo kaławiiu per-smegta. Apaštałay ir mokitiniej ir kiti prietelus io ižgunditi, išwaykiti, ir per tułas wietas ižbarstiti. Támi wisámi buwo Wiešpaties kunčia łabay smárki, ney širdžiu permanoma, ney liežuwiu išsakoma. (PS II 200–2001).

Cierpiał y w rzeczach do siebie należących: szaty mu były odjęte, ktore rozdarszy kaci miedzy sobą podzielili, Matka iego naświętsza niewymowney bolesci mieczem przebita. Apostołowie, uczniowie, y drudzy przyjaciele iego strachem napęłnieni, rozpędzeni y przez różne mieysca w rozsypkę podani. W tym wszystkim była męka Pańska bardzo sroga, ani sercem poięta, ani słowem wymowiona (PK II 200–2001).

Motina – Kristaus dvasios buveinė

Sirvydo pamoksluose gana dažnas Marijos kaip Kristaus namų simbolis. Tačiau ši pamokslo ištrauka rodo, kad kalbama ne tik apie fizinius, bet ir apie dvasinius Kristaus namus. Marija yra Kristaus dvasios buveinė, nes ji pasižymi dorybėmis, kurios leidžia jai būti vadinamai *gražiausiais namais Dievo dvasiai gyventi*.

Dusia W. Iezaus kayp iau pamineta ira, buwo łabay graži neižsakitu budu, todrin pridereio, adunt namay tos dušios teyp gražios, butu gražiausi, kuriuose ana tureio giwenti (PS I 173).

Dusza Pana Iezusowa, iako się iuż przypomniało, była bardzo piękna niewypowiedzianym sposobem, przeto przystało, aby dom tey dusze tak piękney, był na-pięknieysz, w ktorym ona miała mieszkać (PK I 173).

Marija – Bažnyčia

Kiek kitokiais žodžiais ir įvardijimais Sirvydo pamoksluose Marija apibūdinama tada, kai apie ją kalbama kaip apie Bažnyčios simbolį. Čia Marija iškyła nebe kaip asmuo (Kristaus motina), bet kaip simbolis (žmonijos, visų tikinčiųjų Motina). Pamokslininkas mėgina žvelgti į Kristaus santykį su Bažnyčia panašiai kaip pirma žvelgė į Jo santykį su savo dangiškąja ir žemiškąja motina, tačiau šį kartą turimas omenyje aukštesnis, dvasinis, ryšys. Atskleidžiant Kristaus santykį su Bažnyčia remiamasi žmonijos ir Dievo santuokos paralele, kur pasitelkiant daugiapakopę alegoriją pabrėžiamas dvasinis ryšys, grindžiamas

atsivertimu ir naujų santuokinių ryšių kūrimu. Šiame kontekste Sirvydas dažnai remiasi jau anksčiau minėtais apibūdinimais ir pristato Bažnyčią kaip žemišką, kūnišką būtybę, tuo pat metu turinčią ir antgamtišką, dievišką bruožą.

Remdamasis šv. Pauliaus apibūdinimu, kad Bažnyčia yra *skaišti mergelė* (plg. 2 Kor 11, 2), pamokslininkas šį teiginį savaip plėtoja ir interpretuoja. Jo supratimu, Bažnyčia gali auginti savo narių tikėjimą ir rūpintis jais kaip motina. Bažnyčia stebuklingu būdu pagimdo daugybę sielų. Lygiai taip pat, kaip Nekaltai Pradėtoji Marija, Bažnyčia yra tikrojo tikėjimo simbolis, ji gimdo džiaugsmingai ir be skausmo:

[...] *bažničia wisados ira Ponna čista, ir motina waysinga. Ponnu wadina iu Apaštataš: «Sužiedawau aba sukałbeiau ius ažu wieno wiro, ponnu čistu statit Chrystuy (2 Kor 11, 2)» [...] Ponna ira bažničia del čistibes sawo, motina del wayku, kuriuos gimdžia. [...] wienu kartu daug tukstunciu gimdžia, ko ne gal ne wiena kita motina, reta dwinus gimdžia, ir tay su ne išsakitu sopulu (PK I 220–221).*

[...] *kościół zawsze iest panną czystą, y matką płodną. Panną zowie go Apostoł: «Poślubiłem was za iednego męża panną czystą stawić Chrystusowi (2 Kor 11, 2)» [...] Panną iestkościół dla czystości swoiey, matką dla dzieci, ktore rodzi. [...] wiele tysięcy rodzi, czego nie może żadna inna matka, rzadka bliźnięta rodzi, y to z niewypowiedzianą boleścią (PK I 220–221).*

Prisimenant Sirvydo požiūrį į įvairios kilmės žmonių lygybę, ir čia pabrėžiama, kad tikėjimas visus sulygina, nes visiems suteikia privilegijuotą padėtį:

[...] *kitos motinos gimdžia sunus ir dukteris tokio stono aba stowio, kokio pačios ira. Grina ir vbagie vbagu ir grinu wayku gimdžia, newalnikie newalniku, baiore baiarayti, kunige kunigaykšti, karalene karalunu. Bet bažničia gimdžia wisus aukštos gimines, gimdžia sunus Diwo priimtuosius, gimdžia karalunus, kunigayksčius dungaus karalistes, gimdžia šwyntus, łabay gražius (PS I 221).*

[...] *inne matki rodzą syny y corki takiego stanu, iakiego same są. Uboga ubogie dziecię rodzi, niewolnica niewolnika, ślachcianka ślachcica, księżna książę, krolowa krolewica. Leczkościół rodzi wszystkich wysokiego rodu, rodzi syny Boże przysposobione, rodzi krolewice, książęta krolestwa niebieskiego, rodzi święte, bardzo piękne (PK I 221).*

Lygiai taip pat, kaip Marija įgijo daug malonių ir tapo šventa, nes buvo Kristaus motina, Bažnyčia dėl savo ryšio su Kristumi pelno daug titulų: ji yra Karalienė, Teisėja, Pasaulio šviesa. Šie žodžiai, Sirvydo paimti iš Psalmių knygos ir Evangelijos pagal Joną, pritaikomi prie savarankiškai formuluojamų teiginių ir įžvalgų:

Tuogi budu ir Christus duosti bažničiey sawo titulūs sawo. 「Anas ira karalus (Ps 2; Ps 45;)」, bažničia ira karalene. 「Anas ira sudžia (Ps 2; Ps 45)」, dawe ir bažničiey idant suditu ir dabar vnt žiames per kunigus, ir gały swieto. Apaštataj ir kiti didesni šwyntieii bus sudžiomis, ir draugie su Christusu sudis. 「Christus ira šwiesibe (J 8, 12.)」, dawe ir bažničiey tu wardu (PS I 222–223).

Tymže sposobem y Chrystus daie kościołowi swemu tytuły swoje. 「On iest Krolem (Ps 2; Ps 45;)」, kościoł iest krolową. 「On iest sędzią (Ps 2; Ps 45)」, dał y kościołowi aby sądził y teraz na ziemi przez kapłany, y na końcu świata. Apostołowie y inni większy święci będą sędziami, y wespół z Chrystusem będą sądzić. 「Chrystus iest światłość świata (J 8, 12.)」, dał y kościołowi to imię (PK I 222–223).

Sirvydas savo pamoksluose daug dėmesio skiria Bažnyčiai, kalba apie jos funkcijas ir misiją, tačiau tokiuose kontekstuose Marija paprastai neminima. Bažnyčios tema Sirvydo pamoksluose galėtų būti ateities tyrimų objektas.

2. 3. Svarbiausi Marijos bruožai Konstantino Sirvydo pamoksluose

Išnagrinėtus Marijos bruožus, atsiskleidžiančius Sirvydo pamokslų tekstuose, galima skirstyti į dvi grupes: dieviškoji motinystė ir Nekaltasis Prasidejimas. Išsamiai aptartos specifinės detalės, kaip antai paprasta kilmė, buvimas Dievo sukurtu ir išsirinktu asmeniu, stebėjimasis gimimu, buvimas mąstančiu ir laisvai sprendžiančiu asmeniu, sūnaus pranašumas prieš motiną, džiaugsmingas gimdymas be skausmo, nekaltybės nepažeidžiantis gimdymas, skaistumas, Kristaus vainikavimas, buvimas Kristaus dvasios buveine, kryžiaus kančia, iškęsta drauge su Sūnumi, piešia konkretesnę Mergelės ir Motinos paveikslą.

Pamoksluose nekalbama apie žmogiškąjį, kūniškąjį Marijos vaizdą. Sirvydas dažniausiai mini tik dvasinius jos bruožus. Ypač svarbu, kad Marijai

priskiriami tokie bruožai kaip gebėjimas mąstyti apie antgamtiškus dalykus, juos suvokti ir jais stebėtis, suprasti savo misiją ir vaidmenį. Šiame kontekste labai reikšminga Marijos nuo pat pradžių turima teisė laisvai pasirinkti. Sirvydas aiškiai ir atvirai kalba ne tiek apie Marijos klusnumą Dievo valiai, kiek apie jos pačios laisvą valią. Taigi Sirvydo pamoksluose Marija išryškėja kaip laisva, jautri asmenybė, mąstanti ir svarstanti apie gimimo ir išganyimo paslaptis. Šis ypatingas Marijos dvasingumas auga ir formuojasi laipsniškai, aprėpdamas ne tik rūpinimąsi gimsiančiu, gimusiu ir augančiu Kristumi, bet ir visa atpirktąją žmoniją. Tai išryškėja skyriuose, kur Marija iškyla kaip Bažnyčios simbolis: jai suteikiamos karaliavimo ir teisėjavimo dovanos, ji tampa pasaulio šviesa, ji pasižymi meile, ištikimybe ir atsidavimu. Marija tampa ne tik motinystės ir skaistumo simboliu, bet ir tikrojo, laisvai pasirinkto tikėjimo simboliu. Sirvydas ne kartą pabrėžia, kad Marija yra vienintelė savo giminėje, tad ir kiekvienam žmogui tikėjimas Dievu turi būti vienintelis.

Piešdamas Marijos paveikslą, Sirvydas pirmiausia iškelia dvejopą – dieviškąją ir žmogiškąją – Kristaus prigimtį, o sykiu išryškina dieviškuosius, šventus žmogaus bruožus, priskiriamus Marijai. Ji tampa sektinu pavyzdžiu, išganyimo simboliu. Aprašytus Marijos bruožus ir jai priskiriamus titulus pamokslininkas labai dažnai pasitelkia, siekdamas apginti pagrindines tikėjimo tiesas ir paraginti žmones gyventi dorai ir garbingai. Pristatydamas Mariją kaip paprastos kilmės moterį, jis priešina neturtą pasiturimam gyvenimui ir šitaip smerkia puikybę, didžiavimąsi įgytais titulais ir sukauptais turtais. Vienas iš pasikartojančių Sirvydo pamokslų motyvų – visų luomų žmonių lygybė Dievo akivaizdoje. Pamokslininkas neapsiriboja vien Dievo šloviniu, bet atkreipia dėmesį ir į paprastą žmogų, išaukština teigiamus bruožus, kurių gali siekti visi, trokštantys tikėti, nuskaistinti savo sielas ir susivienyti su Kristumi. Ko gero, viena iš priemonių, kuria Sirvydas savo pamoksluose siekia perteikti tokias pažiūras ir troškimus, yra Marijos paveikslas – nors ir ne pagrindinis, bet labai svarbus stiprinant tikėjimą ir kovojant su pagonybe. Juk kaip tik tokį tikslą buvo užsibrėžęs pamokslininkas, ėmėsis rašyti savo *Punktus sakymų*.

Sirvydo pamoksluose kalbant apie Mariją atsispindi ir su ja susijusios dogmos, įvairūs jos asmens apibūdinimai, tuo metu populiarios Šventojo Rašto temos. Sirvydo pamokslai pasižymi jėzuitų religinei praktikai svarbiu kristocentrizmu. Tai pasireiškia ypatingu prisirišimu prie Kristaus asmens,

Jo dievystės, taip pat ir žmogystės, išryškėjančios Marijos, Jo žemiškosios gimdytojos, paveiksle. Sirvydas suteikia jai šventumo bruožų, laiko ją tikrojo tikėjimo simboliu. Pagrindiniai Marijos paveikslo motyvai išlieka dogminė dieviškoji motinystė ir Nekaltasis Prasidėjimas. Pamokslininkas taip pat remiasi Viduramžiais populiariu Marijos lyginimu su Jesės atžala ir Saliamono sostu, pritaria teiginiui dėl Marijos gimimo be gimtosios nuodėmės, aptartu šv. Augustino ir šv. Tomo Akviniečio kalbose ir traktatuose. Sirvydas vartoja asketiškus Marijos įvardijimus, vengia pakylėtų apibūdinimų, seka Šventojo Rašto vardų tradicija, nes Šventasis Raštas yra jo pamokslų pagrindas, atitinkantis jėzuitų kalbų moraliniais ir didaktiniais klausimais rekomendacijas. Ko gero, svarbiausia, kuo pasižymi Sirvydo Marijos suvokimas, yra jos laisvos valios akcentavimas, šventumo jai suteikimas, nuolatinis Kristaus dievystės ir žmogystės ir Jo Motinos žmogiškųjų ir dieviškųjų bruožų gretinimas. Skleisdamas tikrąjį tikėjimą, Sirvydas mato paprastą žmogų ir apgaubia jį dvasine globa, išaukština teigiamus žmogaus asmenybės bruožus, atveria kelią kiekvienam žmogui į tikėjimą ir į šventumą. Kalbant apie ypatingai suprantamą žmogaus ir žmonijos vaidmenį verta paminėti ankstesnius Dariaus Kuolio tyrimus. Jis rašo apie Sirvydo vaizduojamą laisvą, mąstantį ir kovojantį žmogų. Lygindamas jį su Dovydo paveikslu, mokslininkas pastebi, kad Sirvydo pamoksluose yra „sutvertas dievas“, apdovanotas viltimi, meile ir kitomis dvasios dovanomis, Jis ragina kiekvieną pažinti savo žmogišką „brangybę“ ir ją puoselėti⁴¹. Sirvydo žmogus priešinamas su Bretkūno postilės žmogumi – asmeniu, neturinčiu valios, gebėjimo veikti, besąlygiškai atsidavusiu Dievui, „reginčiu šio pasaulio vargus amžinos palaimos giedrumoje“⁴². Tad galima teigti, kad Marijos paveikslas Sirvydo pamoksluose atspindi jo bendresnes pažiūras, tą religinę tapatybę, kuri išskiria jį iš kitų to meto lietuvių pamokslininkų. Jis išsiskiria ir iš to meto lenkų postilografijos. Geriausiuose lenkų pamoksluose, patekusiųose į rinkinį *Kazania maryjne*⁴³, laisva Marijos valia ir laisvo žmogaus įvaizdis nėra taip aiškiai ir atvirai atspindėti.

Marijos paveikslo Sirvydo pamoksluose tyrimas teikia atsakymų ir į platesnius, bendresnius klausimus. Remiantis šia analize galima įsivaizduoti, kokią

⁴¹ Darius Kuolys, „Dvi tikrybi turi tiesa...“: J. Bretkūnas ir K. Sirvydas kultūros stilių kaitoje“, in: *Pergalė*, 1987, Nr. 6, p. 143.

⁴² *Ibid.*, p. 147–148.

⁴³ Kazimierz Panuś, red., *op. cit.*, p. 35–530.

vietą Sirvydo pamoksluose užima Marijos kultas ir kokių religinių pažiūrų laikėsi garsusis lietuvių pamokslininkas. Atsižvelgiant į Marijos kulto paplitimą įvairiose šalyse, Sirvydo pažiūras ir skelbtas tiesas galima vertinti platesniame kontekste. Jis išskyla kaip jėzuitų skelbtų tikėjimo tiesų atstovas. Sirvydas taip pat randa savo vietą lenkų Marijos kulto kontekste ir gražiai jį įsikomponuoja tiek kalbiniu, tiek teologiniu požiūriu. Kol kas lieka neatsakytas klausimas dėl Marijos kulto raiškos Sirvydo pamoksluose lietuviškojo konteksto, galima kliautis tik prielaidomis. Mokslinėje literatūroje stinga šios srities darbų. Gerų vaisių galėtų duoti lyginimas su šiek tiek vėliau sukurtais pamokslais: tai liudytų Marijos kulto Lietuvoje ištakas ir raidą.

Analizuoti Sirvydo pamokslus, parašytus santraukų forma, kur lietuvių pamokslininkas savo mintį plėtoja tik tam tikruose punktuose, buvo gana sudėtinga. Reikėjo atidžiai analizuoti tekstą, gilintis į kiekvieno punkto kontekstą. Svarbiausios buvo vietos, kuriose Sirvydo pamokslų struktūroje aptinkamas Marijos paveikslas. Atskira užduotis buvo atskleisti vadinamąją kontekstinę žodžių ir teiginių sinonimiją arba antonimiją. Kartais buvo cituojamas Šventasis Raštas ar minimi kiti šaltiniai, leidžiantys sekti žymaus lietuvių teologo mintį, suprasti jo mąstymo ir argumentavimo būdą. Manyčiau, kad tai patikimas būdas perskaityti ir suprasti svarbų teologinį ir filosofinį Sirvydo palikimą. Dėmesys Marijos asmeniui rodo ne tik teologines Sirvydo pažiūras, bet ir atveria platesnius jo pasaulėžiūros horizontus – jo žvilgsnį į žmogų ir į visuomenę, moralės pagrindus, laisvos dvasios ir valios laisvės ugdymą.

Sirvydo pamokslai, įtraukti į lenkų Marijos kulto tyrimus ir kartu vertinami kaip tikėjimo tiesų kalbinė raiška, užima juose reikšmingą vietą. Ko gero, suprasti jų originalumą ir išskirtinumą leistų lygiagretus šių pamokslų ir garsių lenkų teologų (Jakubo Wujeko, Petro Skargos) pamokslų skaitymas. Šiais pamokslais, taip pat jų vertimais, Lietuvoje buvo plačiai naudojamosi, tad nesunkiai galėjo atsirasti ir jų sekėjų. Skaitymas gretinant su ankstesniais XII–XV a. lenkų pamokslais padėtų nustatyti tam tikras Sirvydo, pirmojo LDK originalių pamokslų lietuvių kalba autoriaus, minčių reiškimo ir argumentavimo schemas, sunkumus, kurių jis galbūt patyrė rašydamas lietuviškai ir vartodamas tik tas kalbos atmainas, kurios tuo metu jau egzistavo ir iš kurių klostėsi to meto religinių raštų kalba.

IŠVADOS

Straipsnyje išnagrinėti Švč. Mergelės Marijos kulto atspindžiai Konstantino Sirvydo postilėje rodo sąsajas su ankstesnėmis, dar Viduramžiais įsitvirtinusiomis to kulto apraiškomis, vėliau aktualizuotomis visuotinio Bažnyčios Tridento susirinkimo sprendimais kuriant parabibliinius tekstus remtis Šventuoju Raštu bei Šventųjų tėvų darbais, ir galiausiai jėzuitų praktikai svarbiais aspektais, kuriuose Marijai buvo skirtas ypatingas vaidmuo.

Kurdamas Marijos paveikslą Sirvydas remiasi Šventuoju Raštu, vartoja nusistovėjusius simbolius ir palyginimus (Jesės atžala, Saliamono sostas), remiasi Bažnyčios tėvų teiginiais, susijusiais su Marijos kultu (be nuodėmės gimusi Marija). Marijos paveikslas postilėje nėra centrinis, apie ją kalbama tik tada, kai kalbama apie Kristaus gimimą ir Jo misiją: dalykus, prie kurių prisidėjo Marija. Ji savaime atsiduria Kristaus šešėlyje, o tai suponuoja ir Sirvydo dažnai cituojamas Šventasis Raštas. Tokią Marijos vietą iš dalies galima paaiškinti ir tuo, kad Sirvydo pamokslai nebuvo skirti visam liturginių metų laikotarpiui ir juose nėra konkrečioms Marijos šventėms skirtų pamokslų.

Pagrindiniai Marijos paveikslo motyvai postilėje tebėra jau nuo Viduramžių tradicine dogma tapusi dieviškoji motinystė ir Nekaltasis Prasidejimas. Tačiau išsami teksto analizė atskleidė Sirvydo sukurto jos paveikslo subtilybes. Marija pristatoma kaip paprastos kilmės, Dievo išrinkta ir sukurta, per savo misiją pakylėta, pati gimusi be gimtosios nuodėmės, vainikuojanti būsimą Karalių, mąstanti apie stebuklus, susijusius su Sūnaus gimimu ir Jo veikla bei kančia, skirta būti Kristaus dvasios buveine. Klusnumą ir nuolankumą Dievo valiai vainikuoja laisvos valios jai suteikimas. Mąstydamas apie laisvą žmogiškąją Dievo Motiną, Sirvydas svarsto ir apie laisvo žmogaus prigimtį, kalba apie jam suteiktą teisę spręsti savo likimą ir per tikėjimą siekti šventumo.

Toks gana individualizuotas Sirvydo nupieštas Marijos paveikslas ypač ryškus lyginant su Wujeko postilėje sukurtu paveikslu, perkeltu į lietuvišką dirvą Daukšos postilėje. Wujekas priskiria Marijai kiek kitokių ypatybių spektrą, ypač akcentuoja Marijos klusnumą ir nuolankumą, žavisi jos skaudumu ir pamaldumu. Abu autoriai Marijos grožį sieja su dvasingumu, visai neskirdami dėmesio jos išvaizdai. Marijos grožį išreiškia jos dvasinių ypatybių tobulumas.

Svarstant apie Sirvydo indėlį į Švč. Marijos kulto plėtrą, galima teigti, kad jis atkartoja pagrindines tikėjimo dogmas, lieka ištikimas jėzuitų pamaldumo

siekiam, bet kartu ir skleidžia religinio humanizmo idėjas. Marija jo pamoksluose tampa laisvo žmogaus ir kartu laisvo tikėjimo simboliu.

Iš lenkų kalbos vertė Rita Urnėžiūtė

ŠALTINIAI

- PK I: Konstantinas Sirvydas, *Punktai sakymų nuo advento iki Gavėnios* = Konstanty Szyrwid, *Punkty kazań od Adwentu do Postu*, kritinis leidimas, parengė Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska, Vilnius: LKI, 2015.
- PK II: Konstantinas Sirvydas, *Punktai sakymų Gavėniai* = Konstanty Szyrwid, *Punkty kazań na Wielki Post*, kritinis leidimas, parengė Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska, Vilnius: LKI, 2015.
- Biblia w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1599*, transkrypcja typu „B“, opracował ks. Janusz Frankowski, Warszawa: Oficyna wydawnicza „Vocatio“, 2013.
- Biblija arba Šventasis Raštas*, ekumeninis leidimas, Senąjį Testamentą iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė prel. prof. Antanas Rubšys, Naująjį Testamentą iš graikų kalbos vertė kun. Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999.
- ŚW. TOMASZ Z AKWINU, 1962–1986, *Suma teologiczna*, t. I–III, pręložyli Stanisław Bełch (i inni) I–XXXIV, Wydanie 2, Londyn: Wydawnictwo Veritas.

LITERATŪRA

- BANIULYTĖ AUŠRA, „The cult of the Virgin Mary and its images in Lithuania from the middle ages until the seventeenth century“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2002, t. 25: *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai*, sud. Tojana Račiūnaitė, p. 157–193
- BARŁOWSKA MARIA, *Swada i milczenie. Zbiory oratorskie XVII–XVIII wieku – prolegomena filologiczne*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010.
- BARONAS DARIUS, „Švč. Mergelė Marija – Konstantinopolio ir Lietuvos globėja“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 90, 2018, p. 16.
- BARTMIŃSKI JERZY, „Chrześcijaństwo a kultura ludowa. Matka Boska w polskiej tradycji ludowej“, in: Jerzy Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin: UMCS, 2009.
- BEDNARZ MIECZYŚŁAW, „Jezuici a religijność polska (1564–1640)“, in: *Nasza Przeszłość*, t. 20, 1964, p. 149–224.
- BIEŃKOWSKA DANUTA, „Językowy wizerunek Matki Boskiej w pieśniach maryjnych“, in: *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy. Materiały z konferencji, 11–14 maja 1999 r.*, d. 1, red. Ewa Woźniak, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2000, p. 307–316.
- DAUKŠIENĖ ONA, „Bibliinių šaltinių transformacijos Sarbievijaus religinėje poezijoje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 30, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 95–134.

- DAUKŠIENĖ ONA, „M. K. Sarbievijaus odės Švč. Mergelai Marijai: krikščioniškosios poezijos raidos atspindžiai (*Stella Maris*)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 169–186.
- DAUKŠIENĖ ONA, „Sola fides sufficit: poleminiai elementai *Chaleckio Dvinaryje (Binarius Chalecianus, 1642)*“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 45, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018, p. 109–134.
- GRZEBIEŃ LUDWIK, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996, (prieiga://www.jezuici.krakow.pl/cgi-in/rjbo?b=enc&n=5558&q=o (straipsniai: *Religijność, Duchovność*).
- IVINSKIS ZENONAS, „Marijos garbinimas Lietuvoje“, in: Zenonas Ivinskis, *Rinkiniai raštai*, t. 4: *Krikščionybė Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1987, p. 579–601.
- IVINSKIS ZENONAS, „Pirmasis Lietuvos pasiaukojimas Marijai“, in: *Rinkiniai raštai*, t. 4, p. 601–604.
- JANONIENĖ RŪTA, „Sapiegų Švč. Mergelė Marija“ – Vilniaus globėja“, in: *Dailės istorijos studijos*, Vilnius, 2006, t. 2: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai*, sud. Aistė Paliušytė, p. 117–133.
- KRĄŻYŃSKA ZDZISŁAWA, MIKA TOMASZ, „Maryja w *Rozmyślaniu przemyskim*“, in: *Studia Warmińskie*, t. 35, 1998, p. 31–46.
- KUCAŁA MARIAN, „Od Bogurodzicy do Madonny. *Nazywanie Matki Boskiej w historii języka polskiego*“, in: *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*, red. Maria Karpluk, Jadwiga Sambor, Lublin: KUL, 1988, p. 133–144.
- KUOLYS DARIUS, „Dvi tikrybi turi tiesa...“: J. Bretkūnas ir K. Sirvydas kultūros stilių kaitoje“, in: *Pergalė*, 1987, Nr. 6, p. 138–148.
- MAZURKIEWICZ ROMAN, „Matka Boga i człowieka“. *Macierzyństwo Maryi w polskim piśmiennictwie średniowiecznym (przegląd ważniejszych motywów)*“, in: *Salvatoris Mater*, 2000, Nr. 2, p. 157–179.
- MIGDAŁ JOLANTA, „Wszystka święta, wszystka piękna, wszystka niepokalana“ – o pięknie Najświętszej Maryi Panny w „Postylli mniejszej“ Jakuba Wujka“, in: *Piękno materialne. Piękno duchowe. Materiały z konferencji, 19–21 maja 2003*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2004, p. 401–408.
- NAPIÓRKOWSKI ANDRZEJ A., *Maryja jest piękna. Zarys mariologii i maryjności*, Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, 2016.
- PANUŚ KAZIMIERZ, red., *Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, t. 1: *Kazania Maryjne*, wydali i opracowali Roman Mazurkiewicz i Kazimierz Panuś, Kraków: Wydawnictwo UNUM, 2014.
- PAWLAK WIEŚŁAW, *De eruditione comparanda in humanioribus. Studia z dziejów erudycji humanistycznej w XVII wieku*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012, p. 316–334.
- RAČIŪNAITĖ TOJANA, *Atvaizdo gyvastis: Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014.
- RUTKOWSKA JOANNA, *Językowy obraz Bożej Matki w XIX- i XX-wiecznych czytankach i kazaniach majowych*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jakuba z Paradyża, 2014.

- SKARGA PIOTR, „Na dzień Wniebowzięcia Przczystej Matki Bożej“, in: *Kazania Maryjne*, wydali i opracowali Roman Mazurkiewicz i Kazimierz Panuś, Kraków: Wydawnictwo UNUM, 2014, p. 125–140.
- STANKEVIČIENĖ REGIMANTA, „Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslas: kultas ir kartotės Lietuvoje“, in: *Acta Academiae artium Vilnensis*, Vilnius, 2004, t. 35: *Pirmavaizdis ir kartotė: vaizdinių transformacijos tyrimai*, sud. Gabija Surdokaitė, p. 61–78.
- UMIŃSKA-TYTOŃ ELŻBIETA, „Uroczyste i potoczne nazwy Matki Bożej czczonej w cudownych wizerunkach“, in: *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy. Materiały z konferencji, 11–14 maja 1999, d. 1*, red. Ewa Woźniak, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2000, p. 295–306.
- VAIŠNORA JUOZAS, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1958.
- VAITKEVIČIŪTĖ VIKTORIJA, „Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo nutarimai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškas baroko pamokslas“, in: *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.
- Virgo Venerabilis: Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje*, sudarė Gabija Surdokaitė, (*Religinės kultūros paveldo studijos*, t. 3), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
- VITKAUSKIENĖ BIRUTĖ RŪTA, „Marijos kultas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas ir kt., Vilnius: Aidai, 2001, p. 329–341.
- WOJTKOWSKI JULIAN, „Kult Matki Boskiej w polskim piśmiennictwie do końca XV wieku“, in: *Studia Warmińskie*, t. 3, Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 1966, p. 221–299.
- WOJTKOWSKI JULIAN, „Macierzyństwo duchowe Najświętszej Maryi Panny w piśmiennictwie polskim do roku 1500“, in: *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, t. 10, Lublin: KUL, 1963.
- WOJTKOWSKI JULIAN, „Matka Boża w maryjnych lekturach monastycznych Polski XIII wieku“, in: *Studia Warmińskie*, t. 5, Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 1968, p. 277–323.
- WOJTKOWSKI JULIAN, „Najświętsza Maryja Panna w Kazaniach gnieźnieńskich“, in: *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, t. 1, Lublin: KUL, 1955.
- WOJTKOWSKI JULIAN, „Początki kultu Matki Boskiej w Polsce w świetle najstarszych rękopisów“, in: *Studia Warmińskie*, t. 1, Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 1964, p. 215–257.
- WOJTKOWSKI JULIAN, „Przedmiot liturgicznego kultu Matki Boskiej w Polsce XIII wieku“, in: *Studia Warmińskie*, t. 2, Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 1965, p. 205–259.
- WUJEK JAKUB, „Na tenże dzień Narodzenia Panny Maryjej kazanie wtóre“, in: *Kazania Maryjne*, wydali i opracowali Roman Mazurkiewicz i Kazimierz Panuś, Kraków: Wydawnictwo UNUM, 2014, p. 105–124.

Reflections of the Cult of the Holy Virgin Mary in Konstantinas Sirvydas's *Punktai sakymų*

Summary

Based on exhaustive textual analysis of Konstantinas Sirvydas's *Punktai sakymų*, the aim of the article is to show the picture of the Holy Virgin Mary created in the postil. A review of the period's overall context of devotion to the Virgin Mary facilitates the understanding of Sirvydas's religious views and their connection with the Jesuit-recognised and widely disseminated cult of the Virgin Mary, as well as his personal contribution to the spread of this cult.

In Sirvydas's postil, the picture of Mary is closely linked to the figure of Christ, while the dogmatic divine motherhood and Inoculate Conception remain at the centre. Sirvydas uses ascetic references to Mary, avoids elevated descriptions, and upholds the tradition of names of the Holy Scriptures because the Bible is the foundation of his sermons that is in line with the recommendations of Jesuit orations on moral and didactic issues. The sermons do not refer to the human and carnal picture of Mary. Most often, Sirvydas mentions only her spiritual qualities. Of special importance is the fact that Mary is attributed such qualities as the ability to think of supernatural phenomena, to perceive them and to be surprised by them, and to be aware of her own mission and role. In this context, her right to choose freely, which she has from the very beginning, is of great significance. Sirvydas speaks clearly and openly not so much of Mary's submission to God's will as of her own free will.

Thus, in Sirvydas's sermons the Virgin Mary arises as a free and sensitive individual contemplating and reflecting on the mysteries of birth and salvation. Her distinctive spirituality grows and develops gradually and includes not only her concern for Christ before and after his birth, but for the whole redeemed humankind. This becomes evident in the chapters where Mary arises as the symbol of the Church: she is given the gifts of reign and judgement, becomes the light of the world, and is loving, faithful, and devoted. Not only does Mary become a symbol of motherhood and chastity, but she is also the symbol of freely chosen true faith. When Sirvydas speaks of the free Mother of God, he simultaneously sees the ordinary human and envelops him or her in spiritual care; he extols positive qualities of the individual and opens the path to faith

and holiness to everyone. To us, Sirvydas's attention to the figure of the Virgin Mary not only reveals his theological views but also opens wider horizons of his worldview: his outlook on the human and society, moral foundations, and nurturing of a free spirit and free will.

KEYWORDS: cult of the Virgin Mary; postilography; Jesuits; Sirvydas.

Gauta 2020 05 04

Priimta 2020 06 05